Спеціалізованій вченій раді Д 35.051.27
у Львівському національному університеті
імені Івана Франка
(вул. Січових Стрільців, 14, м. Львів, 79000)

В І Д Г У К

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Заіки Юрія Олександровича
на дисертацію Михайлів Марії Омелянівни
на тему «Спадкування у міжнародному приватному праві»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Ступінь актуальності обраної теми. Національні особливості спадкових відносин породжують серйозні проблеми при спадкуванні з іноземним складом, коли спадкування виходе за межі однієї держави і регламентується нормами міжнародного права. У міжнародному приватному праві колізійні питання спадкування завжди залишаються одними із проблемних.

Актуальність наукової розробки обраної теми дисертаційного дослідження знаходить відображення у наступних аспектах. Спадкові правовідносини мають важливе значення з економічного погляду, так як опосередковують перехід матеріальних цінностей від однієї особи до іншої. У спадковому праві значну роль відіграє соціально-політичний момент: у ньому завжди стикаються особисті та суспільні інтереси, відображається політико-ідеологічна атмосфера суспільства.

Незважаючи на активне реформування ЦК України, в ньому міститься певна кількість застарілих норм, які втратили свою актуальність та вимагають узгодження з новітнім вітчизняним законодавством і законодавством інших країн. Спроби законодавця імплементувати зарубіжний досвід заповідальних інститутів на вітчизняний правовий ґрунт є не завжди вдалими. Окремі ідеї цивільно-правових інститутів були запозичені із законодавчих актів економічно розвинутих

країн без врахування національних особливостей і традицій. Залучення зарубіжного досвіду дає необхідний ґрунт для поглибленого аналізу вітчизняних теоретичних конструкцій, їх зіставлення з іноземними, сприяє вдосконаленню існуючих доктринальних напрацювань.

Актуальність дисертаційного дослідження М.О. Михайлів зумовлена і тим, що в умовах військової агресії лише за офіційними даними прикордонної служби понад дев'ять мільйонів українців змушені були виїхати в інші країни і певна частина із них вже працевлаштувалася, набуває освіту, уклала шлюби з іноземцями, визначилась з місцем проживання і залишиться за кордоном. Відповідно, це зумовить поширення іноземної складової у спадкових правовідносинах, коли спадкодавець і спадкоємець можуть бути громадянами різних держав, а спадкове майно перебувати в різних країнах, і колізії виникатимуть і щодо кола спадкоємців за законом, негідних і обов'язкових спадкоємців, щодо видів і форм заповідальних розпоряджень.

Незважаючи на укладені міжнародні договори та конвенції, у цій галузі міжнародного права все ще існують складнощі, що виникають при вирішенні спадкових справ, які зумовлені значними відмінностями у внутрішньому законодавстві у сфері спадкового права. Недостатність наукових розробок у цій сфері суспільних відносин і зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної тематики кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка на 2016–2018 роки «Проблеми уніфікації цивільного законодавства України з правом ЄС» (номер державної реєстрації: 0116U001703), на 2019–2021 роки «Новелізація цивільного та цивільного процесуального права в умовах реформи судочинства» (номер державної реєстрації: 0119U002358) та на 2022– 2024 роки «Концептуальні засади рекодифікації цивільного законодавства України» (номер державної реєстрації: 0122U200330), що також є свідченням актуальності і своєчасності дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації. Оцінюючи обґрунтованість наукових положень дисертації, необхідно зазначити, що авторкою комплексно опрацьовано широке коло проблем, пов'язаних із формуванням цілісної концепції правового регулювання відносин міжнародного спадкування. Наукові положення, пропозиції та висновки дисертантки є новими і належно аргументованими, і є наслідком всебічного аналізу міжнародних конвенцій, міжнародних договорів, нормативних актів вітчизняного цивільного законодавства, законодавства зарубіжних країн, судової практики, зокрема, рішень Європейського суду з прав людини. Високий рівень роботи визначається зверненням авторки до вивчення та аналізу важливих теоретичних джерел. Доктринальна база містить фундаментальні дослідження І. А. Діковської, А. С. Довгерта, М. М. Дякович, В. Я. Калакури, О. О. Кармази, В. І. Кисіля, В. М. Коссака, О. О. Кота, О. В. Кохановської, Н. С. Кузнєцової, О. Є. Кухарєва, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Є. О. Мічуріна, З. В. Ромовської, Р. О. Стефанчука, М. О. Стефанчука, І. В. Спасибо-Фатєєвої, А. А. Степанюк, Є. І. Фурси, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, І. О. Харитонової, а також певною мірою представлена працями інших як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Мета і завдання дослідження. Авторкою чітко сформульовано мету дисертаційного дослідження – розробка концептуальних положень та загальнотеоретичних засад, спрямованих на вирішення правових проблем, пов'язаних із регулюванням відносин спадкування у міжнародному приватному праві, а також формулювання науково обґрунтованих теоретичних положень та висновків прикладного характеру, спрямованих на подальше удосконалення законодавства у сфері міжнародного приватного та цивільного права України.

Об'єктом дослідження є відносини у сфері спадкування в міжнародному приватному праві. *Предмет дослідження* становить механізм правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві, нормативно-правові акти, міжнародні договори, правозастосовча практика.

З поставленою дисертанткою метою тісно пов'язані основні задачі роботи,

зокрема, з'ясувати основні доктринальні підходи до розуміння юридичної природи спадкування в міжнародному приватному праві; виявити сутнісні ознаки спадкування з іноземним елементом та сформулювати його дефініцію; визначити джерела правового регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві; провести аналіз колізійного регулювання відносин спадкування та інші в контексті визначеної мети (с. 30-31 дис.).

Саме така постановка проблематики дослідження дозволила логічно структурувати і послідовно дослідити гносеологічні аспекти формування доктрини та з'ясувати сучасні концептуальні підходи до вдосконалення правового регулюванням відносин спадкування у міжнародному приватному праві.

Авторський підхід до обраної проблематики дозволив сформулювати низку наукових положень, висновків та рекомендацій обґрунтованість та достовірність яких забезпечена комплексом методологічних підходів, використанням загальнонаукового і окремих приватно-наукових методів дослідження.

Діалектичний підхід пізнання став основою дослідження і дав можливість проаналізувати інститут спадкування у міжнародному праві, як явище, що розвивається, виявити основні тенденції розвитку. *Логічні прийоми* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення тощо) супроводжували увесь процес дослідження. Досягненню мети дослідження сприяли і соціологічний, герменевтико-правовий методи, *правила формулювання та поділу понять,* окремі *прийоми порівняльно-правового* методу та прийоми *техніко-юридичного аналізу.* Зазначимо, що всі наведені методи використовувались у роботі, і методологічний базис дослідження став важливим підґрунтям отриманих авторкою наукових результатів.

Основна частина роботи складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на п'ятнадцять підрозділів та висновків.

У *Розділі I* досліджуються загальнотеоретичні проблеми спадкування у міжнародному приватному праві: поняття та правова природа спадкування у міжнародному приватному праві; джерела правового регулювання, колізійні норми. Можна погодитися з висновком дисертантки, яка проаналізувала низку

двосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних та сімейних справах, зокрема, з Литвою, Польщею, Грузією, Латвією, Молдовою, Естонією, Румунією та іншими країнами, щодо різних підходів як відносно розуміння принципу рівності у сфері спадкування, так і різними підходами у сфері колізійного регулювання питань здатності складати та скасовувати заповіт, форми заповіту та його дійсності, визначення обов'язкової частки у спадщині (с.97-99 дис.) та уніфікованого підходу щодо спадкування нерухомого майна та колізійної прив'язки до законодавства тієї Договірної держави, на території якої знаходиться це майно.

Заслуговує на увагу і критична оцінка авторкою колізійних прив'язок, які можуть застосовуватися у спадкуванні, зокрема «право держави громадянства» (lex patriae) та «право держави місця проживання» (lex domicilii), їх переваг та недоліків (с. 112-113).

З виокремленням права спадкування у міжнародному праві як самостійної правової категорії виникає потреба у визначенні та вивченні властивих йому елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту, особливостей здійснення. Аналізуючи поняття «спадщина», дисертантка пропонує розглядати спадщину як об'єкт відносин спадкування і формулює дефініцію спадщини як сукупність спадкового майна, яке переходить до спадкоємців у формі прав та обов'язків, які належали за життя спадкодавцю і не припинилися внаслідок його смерті (с.52-52 дис.).

Характеризуючи коло суб'єктів спадкування, авторка вірно зазначає, що спадкодавець не є безпосереднім учасником відносин у сфері спадкування, оскільки право на спадкування виникає у день відкриття спадщини, тобто, у день смерті спадкодавця, водночас із припиненням цивільної правоздатності спадкодавця, і розглядає його як суб'єкта спадкового правонаступництва (с. 121 дис.). Дисертантка справедливо наголошує, що із розвитком біотехнологій поза межами правового регулювання залишилося питання щодо реалізації спадкових прав дитиною, яка зачата за допомогою допоміжних репродуктивних технологій та народжена після смерті спадкодавця (с. 127-128 дис.) та пропонує своє бачення вирішення цієї проблеми (с. 131 дис.).

Значним ступенем наукової новизни відзначається *Розділ 2 «Спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві»*, в якому авторкою сформульовано визначення поняття заповіту у відносинах міжнародного спадкування, під яким пропонується розуміти особисте волевиявлення фізичної особи або фізичних осіб, які між собою в момент його вчинення перебували у шлюбі (заповіт подружжя), виражене у формі і в порядку, встановленому законом місця вчинення заповіту, що спрямоване на розпорядження майном, правами та обов'язками, не пов'язаними з особою спадкодавця, на випадок своєї смерті (с.148 дис.).

Заслуговує на увагу і запропонована авторкою диференціація спадкової дієздатності у відносинах міжнародного спадкування − дієздатність, яка виникає з набуття цивільної дієздатності; з досягненням повноліття; з досягненням спеціально встановленого віку, та позиція щодо колізійного регулювання питання щодо здатності осіб на складання та скасування заповіту (с.158-159, 166 дис.).

На підставі аналізу законодавства іноземних держав авторка класифікує заповіти залежно від їхньої форми на: а) загальні (звичайні) заповіти; 2) публічні та 3)спеціальні до яких, зокрема, віднесено: а) усні заповіти та б) заповіти, складені за надзвичайних обставин, та обґрунтовує пропозицію щодо легалізації простої письмової форми заповіту за умови надзвичайних обставин, які загрожували життю заповідача (складання його у присутності свідків).

Заслуговує схвалення і пропозиція авторки щодо доповнення ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право» частиною 5, яка б регламентувала порядок застосування законодавства при спадкуванні за заповітом подружжя.

В контексті ратифікованої Україною Гаазької конвенції про колізію законів, які стосуються форми заповітів, заслуговує на підтримку і позиція авторки щодо легалізації у вітчизняному законодавстві простої письмової форми заповіту, укладеного за надзвичайних обставин (с.195-196 дис.).

У Розділі III висвітлюються окремі базові поняття спадкового права «спадкування за законом», «спадкоємці за законом», «спадкування за правом представлення» і пропонується їх авторське бачення. Науковою знахідкою дисертантки є розробка правового статусу дітей, зачатих за допомогою

репродуктивних технологій після смерті спадкодавця та правової природи, так званого, «біологічного заповіту» (с.235 дис.).

У *Розділі ІУ* з'ясовуються особливості здійснення права на спадкування у міжнародному приватному праві, зокрема, запропоновано вирізняти загальні, спеціальні та додаткові строки прийняття спадщини (с.338-339 дис.) та висловлені слушні міркування, щодо правової природи Європейського свідоцтва про спадкування (с.357-358). Необхідно підтримати позицію авторки, щодо управління спадщиною, яка знаходиться на території іноземної держави. Якщо таке спадкове майно потребує утримання, догляду чи вчинення фактичних чи юридичних дій, це питання запропоновано вирішити або в спосіб закріплення колізійної прив'язки права держави місця знаходження майна, а якщо управитель призначений на території іноземної держави − правом держави управителя спадщини (с.405-406 дис.).

У висновках до роботи дисертантка послідовно та логічно виклала основні здобутки дослідження.

Підсумовуючи, зазначимо, що достовірність та обґрунтованість запропонованих дисертанткою наукових та практичних висновків і рекомендацій базуються на глибокому вивченні нею правових явищ, критичному осмисленні досягнень юридичної науки, новел чинного вітчизняного законодавства та законодавчого досвіду зарубіжних країн, міжнародно-правовому регулюванні спадкових відносин з іноземним елементом, судової практики, зокрема, практики ЄСПЛ, що свідчить про високий теоретичний рівень знань дисертантки, її розуміння проблем колізій законодавства у сфері спадкування та спроможність сформулювати положення на рівні правової доктрини.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації. Дисертація є актуальним з позиції сучасної цивільно-правової науки системним дослідженням відносин спадкування у міжнародному приватному праві. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше розроблено концептуальні положення та загальнотеоретичні засади правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві, здійснено системний теоретичний аналіз

механізму правового регулювання цих відносин, визначено напрями вдосконалення законодавства та шляхи адаптації вітчизняного законодавства у сфері спадкування до права Європейського Союзу.

Переважна більшість положень наукової новизни, які сформовано на трьох рівнях (уперше, дістало подальшого розвитку та удосконалено), заслуговують на підтримку, є належно аргументованими та достовірними. Значна частина цих положень належить до фундаментальних, що свідчить про відповідність результатів дослідження рівню саме докторської дисертації.

Враховуючи принципові відмінності національних матеріально-правових норм спадкового права і зумовлені цим складні колізійні проблеми, автором запропонована *концептуальна модель* правового регулювання спадкових відносин у міжнародному праві, складовими якої є наступні елементи: правове положення учасників процесу міжнародного спадкування, в якому автор виокремлює безпосередніх учасників – осіб, які є спадкоємцями за заповітом та/або за законом та учасників (осіб), які сприяють реалізації спадкових прав спадкоємцями у сфері міжнародного спадкування, зокрема, виконавця заповіту, управителя спадковим майном, нотаріуса, консула тощо; поняття і склад спадщини; коло спадкоємців за законом та за заповітом; коло осіб, які усуваються від спадкування; осіб, які набувають право на обов'язкову частку спадщини; види та форми заповідальних розпоряджень; охорона і управління спадщиною.

Важливим здобутком дисертанта є не лише представлення і обґрунтування загальної концепції правового регулювання відносин спадкування у міжнародному приватному праві, а і аналітичний розгляд складових елементів цієї концепції та її похідних.

Новаційним аспектом дослідження можна розглядати і наведену авторкою класифікацію національного законодавства у сфері спадкових відносин з іноземним елементом і обрання в якості критеріїв − юридичну силу нормативних актів; сферу регулювання; види норм, які закріплені в законодавстві (матеріальні норми у сфері спадкування та колізійні норми у сфері спадкування; а також прогноз тенденцій розвитку цієї інституції.

Авторкою вперше запропоновано розуміння заповіту не лише як особистого волевиявлення фізичної особи, як це традиційно пропонується вченими, а і як волевиявлення фізичних осіб, оскільки спільні заповіти подружжя передбачені не лише у вітчизняному законодавстві, а інститут спільного заповіту подружжя існує у праві низки зарубіжних країн, водночас, законодавство Швеції та Данії не забороняє складання спільних заповітів і особам, які не є подружжям чи родичами, проте перебувають «у близьких стосунках». Нове розуміння заповіту і запропонована авторкою дефініція є новим кроком у напрямку розвитку доктрини спадкового права (с.148 дисертації).

Важливе місце у побудованій автором концепції та істотним її елементом виступає запропоноване авторкою одне із найважливіших понять спадкового права – «постійне місце проживання». Для усунення можливості виникнення колізійного питання щодо місця відкриття спадщини дисертантка наводить такі конститутивні ознаки цього поняття: безперервне проживання фізичної особи (спадкодавця) на території іноземної держави не менше п’яти років, що безпосередньо передувало його смерті; наявність у фізичної особи (спадкодавця) із цією державою сімейних та/чи соціальних зв’язків; наявність підстави для постійного проживання фізичної особи (спадкодавця) на території цієї держави (посвідки на постійне проживання в іноземній державі) (с.118-119 дис.).

Науковим здобутком автора є розробка і введення в доктрину спадкового права дефініції «спадкування за законом». З огляду на те, що чинне цивільне законодавство України не містить визначення поняття спадкування за законом, авторкою сформульовано доктринальне визначення поняття спадкування за законом, під яким запропоновано розуміти спосіб здійснення права на спадкування, відповідно до якого відбувається перехід спадщини в порядку черговості від спадкодавця до фізичних осіб, які є кровними родичами спадкодавця, а також до інших осіб, які відповідно до закону наділені правом на спадкування (с.416 дис.) та виокремлено етапи цього процесу (с.259-260 дис.).

Слушними і належно обґрунтованими є і положення новизни на рівні «удосконалено» і «отримали подальший розвиток», зокрема, позиція щодо

охорони недоторканості твору у разі смерті автора; колізійного регулювання здатності особи заповідача на складення, зміну чи скасування заповідального розпорядження; щодо строку, протягом якого спадкоємцем повинна бути виконана умова, передбачена у заповіті; висновок про те, що заповіт або акт його скасування буде вважатися дійсним, якщо форма заповіту відповідає вимогам місця складання заповіту та інші.

Дисертаційне дослідження містить багато інших важливих положень, та висновків, цікавих з наукової і практичної точок зору, а окремі положення мають повне право на продовження свого розвитку в процесі наукового пошуку.

Особливо важливо, що аналіз теоретичних положень логічно завершується обґрунтованими і виваженими рекомендаціями, спрямованими на удосконалення законодавства, зокрема, змінити редакцію ст. 70, ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право» та доповнити Закон ст. 36-1, ст. 72-1; змінити редакцію статей: 439, 1222, 1223, 1224, 1233, 1238, 1241, 1242, 1243, 1257, 1258, 1260, 1266, 1268, 1270,1273; 1275, 1278, 1283, 1285 ЦК України та доповнити ЦК України статтями: 1222-1, 1242-1, 1248-1.

Зауваження і дискусійні питання. Не спиняючись надалі детально на численних здобутках та позитивних моментах виконаної дисертаційної роботи та відзначаючи високий рівень системності та логічності проведеного дисертанткою дослідження, необхідно висловити деякі побажання та звернути увагу на положення, які потребують додаткової аргументації або роз’яснень.

1. Значна увага в роботі приділена порівняльно-правовому аналізу норм вітчизняного спадкового законодавства з нормами законодавства зарубіжних країн, що, звичайно, сприяє виявленню окремих дефектів та прогалин правового регулювання в цій сфері. Водночас, уявляється необхідним звернути більше уваги на загальні засади формування колізійних норм, колізійних прив’язок, які визначають право країни, яке буде застосовуватися до регулювання спадкових відносин, що ускладнені іноземним елементом.

2. Потребує уточнення та роз’яснення позиція авторки, щодо запропонованого нею поділу прав та обов’язків, які входять до складу спадщини.

Так, за моментом виникнення прав та обов'язків, які входять до складу спадщини, автор розглядає як окрему категорію – «права та обов'язки, які виникають до моменту смерті спадкодавця» (с.78-79 дис.). Відповідно до ст.1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язком, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. До моменту смерті спадкодавця, спадщини, як такої не існує, оскільки про спадщину, як юридичну категорію, склад якої характеризується сукупністю прав та обов'язків спадкодавця, можна вести мову лише після смерті спадкодавця.

3. Підтримуючи ідею щодо розширення кола осіб, які можуть позбавлені права на обов'язкову частку спадщини (с. 258, с.487 дис.) за позовом заповідача, серед підстав усунення від спадкування дисертант називає «аморальний спосіб життя» спадкоємця, що суперечить призначенню обов'язкової частки – необхідністю матеріального забезпечення непрацездатного спадкоємця.

4. Прагнення авторки до здійснення принципу справедливості при спадкуванні за заповітом зумовлює надзвичайно широке тлумачення поняття «негідний спадкоємець». Зокрема, авторка пропонує позбавити права на обов'язкову частку особу, яка «жорстоко поводиться із заповідачем або іншими членами сім'ї заповідача або злісно не виконує обов'язок, у випадках, передбачених законом, щодо утримання заповідача» (с. 244). Незрозуміло, на якій підставі на особу, якій надано право на обов'язкову частку спадщини, може бути покладено обов'язок «щодо утримання заповідача».

5. Потребує додаткової аргументації і позиція дисертантки щодо необхідності виокремлення серед спадкоємців, так званих, «потенційних спадкоємців», зокрема, «зачатих за допомогою репродуктивних технологій після відкриття спадщини протягом шести місяців, за умови прижиттєвого розпорядження спадкодавця у заповіті або договорі про використання репродуктивного матеріалу після його смерті» (с.126, с. 460 дис.).

6. Окремі дискусійні положення зумовлені суміщенням авторкою інститутів і правових конструкцій різних правових систем, зокрема, пропозиція щодо виключення із кола спадкоємців п'ятої черги утриманців спадкодавця, які

не були членами його сім'ї. Перспективність і практичність такої пропозиції не викликає сумніву, проте її впровадження вимагає ретельної синхронізації із вже існуючими у вітчизняному законодавстві підходами, щодо правового становища утриманців. Водночас, необхідно врахувати, що своє ставлення до таких осіб спадкодавець однозначно визначив за життя надававши їм матеріальну допомогу, що була для них єдиним і основним джерелом засобу для існування. І позбавлення таких осіб засобів до існування після смерті спадкодавця є по суті спотворенням волі спадкодавця.

7. Пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства автором винесено в положення новизни першого рівня, зокрема, положення, щодо доповнення ЦК України ст. 1248-1, яка б регламентувала можливість укладення заповіту в спрощеній формі. Безумовно, така пропозиція містить елементи новизни, проте у положеннях новизни доречніше обґрунтовувати її наукову складову.

8. Авторкою проаналізована Гаазька конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповіту від 5 жовтня 1961 р. і до якої Україна приєдналась із застереженням «не визнавати заповіти, вчинені громадянами України в усній формі, крім як за виняткових обставин». Чи не на часі, з урахуванням міжнародного досвіду і сучасних реалій зробити крок на шляху визнання і усних заповітів, вчинених за виняткових обставин?

Оскільки автором внесені пропозиції щодо змін до чинного законодавства, є потреба у зауваженнях, щодо юридичної техніки, зокрема, стосовно викладу норм. Так у запропонованій авторкою ст. 1241-1 ЦК «Секретний заповіт» регламентується процедура його укладення, проте новелу описового характеру доцільніше розмістити у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. зокрема у п.3 «Секретний заповіт» Глави 3. «Посвідчення заповіту, внесення змін до нього та його скасування»; обсяг запропонованої нової редакції ст. 1285 ЦК складає понад півтори сторінки; у авторській редакції ч. 4. ст.1238 ЦК використовується вузькоспеціальна лексика: «… має наслідком втрату права на реалізацію зазначеного суб'єктивного цивільного права».

Висловлені зауваження та побажання не торкаються суті основного змісту роботи М.О. Михайлів, зумовлені переважно складністю предмета дослідження, наявністю спірних доктринальних положень і не впливають на її концептуальні положення та високу позитивну оцінку в цілому.

Значення отриманих результатів дисертаційного дослідження. *Практичне значення* одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні положення можуть бути використані в науково-дослідній роботі при подальших наукових дослідженнях проблем правового регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві.

Висновки та пропозиції, спрямовані на подальше удосконалення законодавства України про спадкування, направлено до Верховної Ради України (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження № 04-26/18-2022/150/18 (1001003) від 07 вересня 2022 р.).

Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись у *правозастосовчій практиці* для уніфікації підходів до вирішення спорів щодо спадкування з іноземним елементом, що є актуальним для юрисдикційної діяльності судів України; у *навчальному процесі* при викладанні курсів «Міжнародне приватне право», «Цивільне право України» та відповідних спецкурсів.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, положень дисертації. Основні положення дисертації повною мірою відображені у 40 публікаціях, з яких 1 одноосібна монографія, 1 монографія у співавторстві, 25 статей у фахових виданнях, у тому числі 8 – в іноземних виданнях, з них 4 – у виданнях, що індексуються в Scopus, 1 – у виданні, що індексується у Web of Science, статтях до Т. 13 Великої української юридичної енциклопедії: Міжнародне приватне право, 12 тезах доповідей.

Кількість публікацій та їх географія свідчать про кропітку роботу дисертантки щодо досягнення зазначених в роботі результатів та висновків.

Переважна більшість публікацій оприлюднена у 2020 - 2021 рр., що надало можливість широкому колу фахівців ознайомитися з результатами дослідження, свідчить про їх широку апробацію, виваженість та обґрунтованість.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження та основні положення дисертації.

Тема і зміст дисертації відповідає паспорту наукової спеціальності 12.00.03 − цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, зокрема науковому напрямку «Міжнародне спадкове право».

Відсутність порушення академічної доброчесності. З аналізу змісту тексту дисертаційного дослідження офіційним опонентом вбачається дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності, не виявлено ознак плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації.

Роботу виконано самостійно. Усі наукові положення, висновки та рекомендації, представлені в дисертації, є результатом особистих наукових спостережень та дослідницької роботи автора. Порушень академічної доброчесності у дисертації та наукових працях, у яких висвітлено наукові результати дослідження М. О. Михайлів, не виявлено.

Загальний висновок. Все відзначене вище дає підстави зробити висновок про те, що дисертація М.О. Михайлів «Спадкування у міжнародному приватному праві», є кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто у вигляді спеціально підготовленого рукопису, що містить нові науково обґрунтовані положення і практичні рекомендації, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему, зокрема − розроблена концепція комплексного правового регулювання відносин міжнародного спадкування, запропоновано концептуально нові підходи до вдосконалення механізмів регулювання відносин міжнародного спадкування, сформульовані науково обґрунтовані теоретичні положення та висновки прикладного характеру, спрямовані на подальше удосконалення законодавства у сфері міжнародного приватного та цивільного права України.

Дисертаційне дослідження Михайлів Марії Омелянівни «Спадкування у міжнародному приватному праві» відповідає вимогам пунктів 7-9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених Наказом Міністерства освіти і науки України 12.01.2017 р. № 40, а сама авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
Юрій ЗАІКА